

Itaalia sõjaline okupatsioon Dalmaatsias 1918–1921

Ühe endise Austria-Ungari keisririigi osa saatus

Carlo Cetto Cipriani

Sissejuhatus

Aadria mere idarannikul asuv Dalmaatsia liideti Rooma impeeriumiga juba 3. sajandil eKr. Keiser Diocletianus (valitses 284–305) jagas impeeriumi kaheks osaks ning Dalmaatsia jäi Ida-Roomasse. Pärast Lääne-Rooma langemist oli Dalmaatsia alates 481. aastast Itaalia kuninga Odoakeri võimu all, pärast Odoakerit valitses seda idagoodide kuningas Theoderich. Seejärel oli Dalmaatsia Bütsantsi provints (õieti sõjaline haldusüksus ehk teema).

7. sajandil, kui Ida-Euroopasse tungisid avaarid ja slaavlased, jäi Dalmaatsia ainult Aadria mere idaranniku nimeks, sest avaarid purustasid roomlaste rajatud asulad ja sundisid nende elanikke varju otsima saartel või ka Aadria mere ranniku hästi kaitstud mägedes. Sisemaa asustasid suured slaavlaste klannid. Rannikualadel kujunes uus tsivilisatsioon, mille Rooma pärand oli tihedas kontaktis Bütsantsi, aga ka Aadria mere läänekaldaga. Kui Veneetsia hakkas tugevnema, muutusid Dalmaatsia mereröövlid takistuseks merekaubandusele ning aastal 1000 võeti nende vastu ette sõjaretk. Sellest ajast alates langes Dalmaatsia Veneetsia mõju alla. Sealsed elanikud kõnelesid oma uusladina keelt (dalmaatsia keelt) ning nende kombed ja õigus kandsid Rooma traditsiooni. Ehkki nende sidemed Itaaliaga hakkasid nüüd tugevnema, ostis Veneetsia Dalmaatsia Angiò perekonnalt lõplikult ära alles 1409. aastal.

Mõne aja pärast jõudsid Balkanile türklased ning surusid veneetslased saartele ja mõnda ranniku sadamalinna, kuid 17. sajandil vallutas Veneetsia osa Dalmaatsiast tagasi. See oli väga vaene ja hõredalt asustatud

maa, mistõttu Veneetsia võimud soodustasid slaavi perekondade ja klanide sisserännet Bosniast. Siis ei olnud elanike etniline kuuluvus veel probleemiks ega olnud ka pärast 1797. aastat, kui Veneetsia langes algul Prantsusmaa ja hiljem Austria võimu alla – elanikud jaotusid vastavalt seisusele ja usule. Linnades läksid maalt tulnud inimesed aegamisi üle itaalia keelele ja võtsid üle linnakodanike kombed.

19. sajandi keskel hakkasid mõned maapiirkondadest linnadesse asunud inimesed rääkima, et Dalmaatsia (nagu ka Istria ja Trieste) on slaavi alad. Neid ideid toetas osa katoliku vaimulikkonnast, eriti mõned piiskopid, kes rahastasid horvaatiastamist Sise-Horvaatia diötsesi rahaga. Pärast 1866. aastat toetas ka Viini keskvalitsus slaavlaste võitlust piirkonnas elavate itaallaste vastu. 19. sajandi kiire majanduslik areng meelitas Dalmaatsia linnadesse palju töölisi Bosniast. Itaallaste osakaal rahvastikus vähenes aegamisi ka seetõttu, et paljud linnaelanikud läksid Veneetsiasse ja Triestesse algul majanduslikel, hiljem aga juba ka poliitilistel põhjustel. Kohalikel valimistel survestasid võimud elanikke hääletama horvaadi parteide poolt, esines ka valimispettust. Näiteks 1882. aasta Spalato valimiste ajal seisis sadamas Austria-Ungari laevastik, mille suurtükid olid suunatud linnale. Seetõttu läks üks linnavalitsus teise järel horvaatide partei kätte. Uute linnavõimude esimeste sammude seas oli itaalia koolide sulgemine ja üleminek horvaadi keelele ametiasutustes. Nii muutus Dalmaatsia 19. sajandi teisel poolel itaallaste ja slaavlaste visa võitluse tandriks. Kui Dalmaatsia itaallased esialgu veel austasid Austria-Ungari seadusi ja võimu, hakkasid nad alates 19. sajandi lõpust ootama Itaalia anneksiooni, mis võimaldaks nende kultuuri ja traditsioonide säilimise.

I maailmasõja lõpul okupeerisid Itaalia kuninglik armee ja kuninglik laevastik vastavalt 1915. aastal Antandi riikidega sõlmitud Londoni lepingule¹ Trentino piirkonna, Venezia Giulia² ja osa Dalmaatsiast.

---

¹ Londoni leping (it k *Patto di Londra*) kirjutati alla 1915. aasta aprillis, kui Itaalia otsustas liituda Venemaa, Suurbritannia ja Prantsusmaaga sõjas Austria-Ungari vastu. Itaalia alustas sõjategevust 24. mail 1915; alles 1916. aastal kuulutas Itaalia sõja ka Saksamaale.

² Tänapäeval kaks Itaalia autonoomset piirkonda: Trentino-Alto Adige (Trentino ja Lõuna-Tirool, pealinn Trento) ning Friuli Venezia Giulia, pealinn Trieste. (*Toim.*)

Leping andis Itaaliale õiguse okupeerida sõja lõpus need territooriumid, sest enamik sealseid elanikke olid itaallased nii keele kui ka kultuuri poolest. Sõjategevus Itaalia ja Austria vahel lõppes ametlikult 4. novembril 1918 kell 15.00. Pärast 24. oktoobril sõja viimase, Vittorio Veneto lahinguga alanud pealetungi jõudis Itaalia sõjavägi piirideni, mis olid Antandi liitlastega Londoni lepingus kokku lepitud.

Dalmaatsia asukoht Itaalia suhtes oli mõnevõrra teistsugune kui Trentinol ja Venezia Giulial. Itaaliast Dalmaatsiasse pääseda oli maitsi palju keerulisem, lihtsaim viis sinna jõuda oli meritsi. Seega sai ülesande okupeerida Dalmaatsia osa Londoni lepinguga Itaaliale määratud piirides Itaalia kuninglik laevastik. Dalmaatsia keskus Zara³ okupeeriti enne ametlikku vaherahu, kui seal maabus üks Itaalia laevastiku alus kapten Felice de Boccardi juhtimisel koos rühma meremeeste ja karabinjeeride (*Reali Carabinieri*) üksusega.⁴ Samal päeval vallutati ka Meleda, Lagosta ja Curzola⁵ saar ning järgnevatel päevadel okupeeriti Dalmaatsia ülejäänud linnad ja saared. Detsembris saatis kuninglik armee Dalmaatsiasse lisauksusi, okupatsioonijõudude komplekteerimine sai läbi 1919. aasta kevade lõpuks.

Samal ajal alustas Antant Pariisis rahvusvahelist rahukonverentsi rahulepingute tingimuste üle. Kuid I maailmasõja käigus oli muutunud nii mõndagi: Ameerika Ühendriikide president Woodrow Wilson oli avaldanud 1917. aastal oma 14 punkti ja lükanud tagasi idee Dalmaatsia annekteerimisest Itaalia poolt. Ta pooldas jõuliselt slaavi rahvuslaste ideed, kes olid küll kuni sõja lõpuni võidelnud Austria-Ungari armees, ent kuulutasid viimasel hetkel välja autonoomia ja ühtsuse Serbiaga ning nõudsid, et kogu Aadria mere idarannik peab saama lõunaslaavlaste uue riigi, Jugoslaavia osaks. Ajalooliselt olidki Aadria mere idaranniku alad paljukultuurilised. Seal elasid itaallased, slaavlased (slopeenid, horvaadid ja serblased), ungarlased, albaanlased ja juudid, aga ka teised Habsburgide impeeriumi rahvad, ning piirkonniti oli ühe või teise rahva osakaal

---

³ Tänapäeval Zadar Horvaatias. Liideti Jugoslaaviaga pärast II maailmasõda. Artiklis on kasutatud itaaliakeelseid nimesid, nagu need olid kasutusel ka Austria-Ungaris. (*Toim.*)

⁴ *Zara nel cinquantenario della redenzione: 4 novembre 1918-1968* (Ancona: Libero Comune di Zara in esilio, 1969), 33 jj.

⁵ Tänapäeval Mljet, Lastovo ja Korčula Horvaatias. (*Toim.*)

erinev. 19. sajandi keskel deklareerisid slaavi intellektuaalid, et kogu Aadria mere idarannik oli slaavi ala ja elanikud, kes sellega ei nõustu, on *kodumaa reeturid* või vähemalt veidrikud, kellele meeldivad võõramaa kombed ja keel. Loomulikult ei olnud sellega nõus itaalia keelt kõnelevad elanikud. Pärast 1866. aastat hakkas Viini keskvõim toetama slaavlaste vastu, mistõttu muutusid viimased irredentistideks, kes soovisid nende asuala liitmist Itaalia kuningriigiga.

Linnades ja mõnes suuremas külas olid enamuses itaallased, slaavlaste jällegi moodustasid enamuse osa suuremate külade ja maapiirkondade elanikest. Väitlus nende alade elanike rahvusliku kuuluvuse üle oli alanud juba varakult, 19. sajandi esimesel poolel, ja võimendus, kui Viini keskvõim asus tugevasti slaavlaste toetama. Enne I maailmasõda oli itaallastest ja slaavlastest elanike vahel terav konflikt. Dalmaatsias oli surve itaallastele eriti tugev ja inimeste hulk, kes end itaallasteks tunnistasid, oli 1918. aastaks kiiresti kahanenud.⁶

1918. aastal nimetati admiral Enrico Millo Dalmaatsia sõja- ja tsiviilkuberneriks. Ta astus ametisse novembri keskel ja oli kuberner kuni 1920. aasta detsembrini. Tema esimeseks ülesandeks oli majanduselu ja ühiskonna taastamine, sest sõda oli viinud elanikud nälja piirile. Seejärel oli hädavajalik lõpetada konflikt rahvusküsimuse pärast ja anda Dalmaatsia itaallastele võimalus rääkida oma keeles, väljendada oma tundeid ja avada itaaliakeelsed koolid.

Sõjalisest vaatepunktist teostati okupatsioon piisava hulga jõududega ja et sõjalisi ohtusid ei lisandunud, võis Itaalia valitsus alates 1919. aasta suvest vägesid vähendada; 1919. aasta märtsis alanud ühe õhuväeüksuse paigutamine Zara lähisteles peatati.

Elanikud olid normaalset majandus- ja ühiskondlikku elu alustades kahevahel: ühelt poolt elasid nad uues ilmas, kus ei olnud enam Habsburgide impeeriumi, teiselt poolt aga vaevas neid mure piirkonna tuleviku pärast. Versailles' rahu konverents näis mitte nõustuvat Itaalia anneksiooniplaanidega. Tegelikult ei reguleerinud 1919. aasta 10. septembril

---

⁶ Head analüüsi rahvastevahelistest suhetest Aadria mere idarannikul vt Egidio Ivetic, *Un confine nel Mediterraneo: l'Adriatico orientale tra Italia e Slavia (1300–1900)* (Roma: Viella, 2014).

alla kirjutatud Saint Germaini rahuleping Austria-Ungari ja Antandi vahel Dalmaatsia staatust. Aadria piirkonna staatus jäeti Itaalia ja SHS-i – Serbia-Horvaatia-Sloveenia kuningriigi ehk Jugoslaavia – kahepoolse lepingu otsustada. Leping kirjutati alla 10. novembril 1920. Seejärel evakueeris Itaalia valitsus nelja kuu jooksul Dalmaatsiast oma üksused ja asutused, jättes meeletlikku olukorda kõik Dalmaatsia itaallased, kes tahtsid oma kodust põgeneda, et vältida väga tõenäolist tagakiusamist uute valitsejate poolt.

Samal ajal pidid sõjaväeüksused korraldama ümberpaigutamise ning kuninglikul laevastikul tuli aidata tsiviilelanikel lahkuda oma elamutest uutesse elukohtadesse Itaalia eri osades.

1918. aasta november

1917. aastal purustas Austria armee Caporetto⁷ juures Itaalia armee ja surus itaallaste rinde tagasi kuni Piave jõeni. Seal rajasid itaallased kuninga Vittorio Emanuele III karmil käsul uue kaitseliini. 24. oktoobril 1918 alustasid itaallased Piave rindelt oma viimast pealetungi selles sõjas, mis on tuntud kui Vittorio Veneto lahing. Austerlased ei suutnud vastupanu osutada ning saatsid oktoobri lõpus parlamentääridega vaherahuettepaneku. Tulevahetus tuli lõpetada 4. novembril kell 15.00 ja austerlased pidid kokkulepitud piirile tagasi tõmbuma.⁸ Itaalia sõjavägede ülemjuhatus (*Comando Supremo*) tahtis enne tulevahetuse ametlikku lõpetamist okupeerida nii palju alasid kui võimalik. See oli lihtne Trentinos Alpides ja Venezia Giulia piirkonnas kirdes – need territooriumid olid kohe teisel pool rindejoont ja Itaalia üksustel tuli nende hõivamiseks lihtsalt kiiresti edasi liikuda. Trento hõivati 3. novembril ning Bolzano ja Gorizia linn⁹ 7. novembril. Aadria mere idaranniku linnadesse jõudmine nõudis

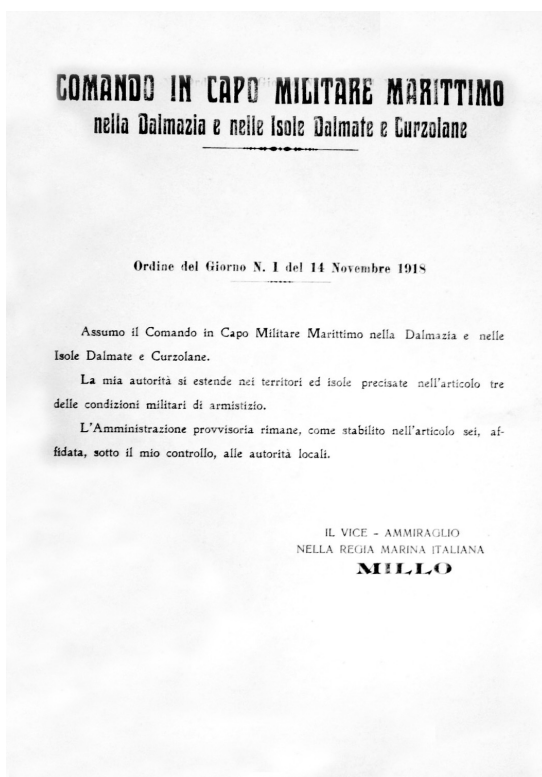
---

⁷ Tänapäeval Kobarid Sloveenias. (*Toim.*)

⁸ Itaalia valitsus kooskõlastas relvarahu tingimused enne Antandi liitlastega. Lepiti kokku, et Itaalia okupeerib Austria territooriumi kuni 1915. aasta Londoni lepinguga kokkulepitud piirideni.

⁹ Vastavalt Lõuna-Tiroomis ja Itaalia idapiiril. (*Toim.*)

Vitseadmiral Enrico Millo korraldus teatega tema nimetamise kohta Dalmaatsia ranniku mereväe- ja tsiviilkuberneriks. 14. november 1918. Itaalia Sõjalaevastiku Ajaloo Arhiiv

veidi rohkem aega. Selleks et hõivata need alad enne ametliku vaherahu jõustumist, pidi Itaalia laevastik vedama maaväe Triestesse, mis vabastati 3. novembril, ning Rovignosse ja Polasse.¹⁰

Dalmaatsia asend oli teistsugune. See oli pikk maariba Aadria mere rannikul ja maad mööda oli sellele raske juurde pääseda, sest puudusid nii teed kui ka raudteed, samuti ei olnud selles piirkonnas relvarahu kokkulepet. Kõige lihtsam oli Dalmaatsiasse jõuda meritsi ja jällegi anti ülesanne piirkond okupeerida kuninglikule laevastikule.

Niisiis väljus 4. novembri varahommikul Veneetsiast Zara poole kolmest laevast koosnev sihtüksus, igäühe pardal üks rühm Arezzo jala- väebrigaadist. Ülesõidu käigus põrkasid kaks laeva kokku ja üks pidi teise

¹⁰ Tänapäeval Rovinj ja Pula Horvaatias. (Toim.)

sleppi võtma. Nüüd jätkas reisi Zara poole ainult hävitaja Regia Torpediniera 55 AS, mis jõudis pärale umbes 14.30.¹¹ Enamik linnaelanikke ootas itaallasi sadamas, valitses hauavaikus. Üksus maabus ja kapten de Bocard, kes oli määratud linna mereväekomandandiks, palus linnapealt Itaalia lippu, et heisata see raekojale. Luigi Ziliotto, kes oli olnud linna-pea kuni 1916. aastani, kui austerlased olid sundinud ta tagasi astuma, ja kes oli uuesti ametis 31. oktoobrist, vastas: „Lipp juba lehvib.“ Kapten de Bocard läks raekotta ja kuulutas Tema Majesteedi Itaalia kuninga nimel linna okupeerituks.

Linna hõivamine sujus probleemideta, sest itaallased moodustasid enamiku elanikest. Ainult mõned väikesed laialisaadetud Austria-Ungari armee sõdurite rühmad ilmusid ootamatult välja ning palusid linnaelanikelt toiduaineid ja tarbeesemeid. Tundus, et maapiirkondades moodustavad talupojad relvastatud üksusi, ning 7. novembril saabusid Itaalia lisajõud hävitajal Audace.

Samal päeval, 4. novembril, hõivasid Itaalia Brindisi sadamast lähtunud mereväelased ja jalaväerühmad Meleda, Curzola, Lagosta ja Lissa¹² saare.¹³ Järgnevatel päevadel viidi Dalmaatsia okupeerimine lõpule, kuid esialgne hoog vaibus. Loomulikult on tänapäeval teada, et Itaalia laevastik oli võimeline rohkemaks, ka juba oktoobri lõpus, kuid eelkõige tuli pärast esialgseid hõivamisi Itaalia kohalolek stabiliseerida.

Samal ajal, oodates tulevase rahukonverentsi otsuseid, seadis Itaalia sisse Trentino, Venezia Giulia ja Dalmaatsia tsiviilvalitsuse.

Kindral Armando Diaz, Itaalia armee kindralstaabi ülem, määras oma 19. novembri 1918. aasta dekreediga nimetatud kolme territooriumi kubernerideks vastavalt kindralid Guglielmo Pecori Giraldi ja Carlo Petiti di Roreto ning admiral Enrico Millo.¹⁴ Nende ülesandeks oli „... kuningliku sõjaväe ülemjuhatusel volitusel järelevalve tsiviilteenistuse ja kohaliku võimu asutuste üle nende piirkonnas lisaks võimule, mis vastavalt

---

¹¹ *Zara nel cinquantenario*, 36 jj.

¹² Tänapäeval Vis Horvaatias. (*Toim.*)

¹³ *Le Occupazioni adriatiche* (Roma: Ufficio del capo di stato maggiore della R. Marina, 1932), 117 jj.

¹⁴ Ester Capuzzo, *Dal nesso asburgico alla sovranità italiana: legislazione e amministrazione a Trento e Trieste (1918–1928)* (Milano: Giuffrè, 1992), 32–33.

kehtivatele seadustele kuulus Austria asevalitsejale kui poliitilise võimu esindajale kohapeal; viimased vastutasid ka avaliku julgeoleku eest ning pidid täitma sõjaväevõimude kõiki korraldusi.¹⁵

Samal päeval kehtestas Itaalia valitsus sõjaaja seaduste alusel määruse (*Circolare n. 5000*), mis lubas kuberneridel anda välja seaduse jõuga haldusmäärusi.¹⁶

Kuningliku sõjaväe ülemjuhatus tsiviilasjade peasekretäri 29. novembril 1919 allkirjastatud dokument andis juhtnöörid nende inimeste kohtlemiseks, kes võisid vaidlustada Itaalia okupatsiooni.¹⁷ Probleem oli muret tekitav Bolzano piirkonnas, kus suurem osa elanikest kõneles saksa keelt, ning slaavi keeli kõnelevates piirkondades Venezia Giulias, Gorizia provintsis ja Dalmaatsias. Viimases oli probleem suurem kui Venezia Giulias, sest Dalmaatsia oli okupeeritud ainult osaliselt. Veel enam, hoolimata sellest, et paljud Dalmaatsia osad ei olnud Itaalia okupatsiooni all, oli provintsipealinn Zara, mis oli itaallaste valduses, siiski kogu piirkonna keskuseks.

Pärast keiser Karl von Habsburgi 16. oktoobri 1918. aasta manifesti (*Vöckermanifest*) asutati enamikus Dalmaatsia linnades koostöös Zagabria (Zagrebi) keskkomiteega kohalikud Jugoslaavia komiteed. Zagabria keskkomitee muutus peagi millekski Horvaatia valitsuse taoliseks. Spalato¹⁸ piirkondlik komitee sai oma korraldused Zagabriast ja nimetas ametisse hulga tsiviilametnikke. Loomulikult ei tahtnud Itaalia võimud ja Dalmaatsia itaallased Itaalia okupatsiooni all olevatel aladel neid ametnikke tunnustada, kuid neil ei olnud võimu peatada horvaadi ametnike tegevust Dalmaatsia okupeerimata osas. Seal aga keeldusid itaallastest

¹⁵ Itaalia keeles: ... *per delegazione del Comando Supremo [del Regio Esercito] funzioni di controllo sulla gestione dei servizi civili Il controllo sulle amministrazioni locali, nell'ambito della circoscrizione loro assegnata, oltre a quelle che, secondo le norme vigenti nei rispettivi territori, spettavano già ai luogotenenti austriaci quale autorità politica provinciale e regionale; sovrintendevano inoltre alla sicurezza pubblica ed eseguivano le direttive impartite dall'alto organo militare.*

¹⁶ Ester Capuzzo, „In vista dell'annessione. I pieni poteri e la legislazione di guerra,“ – Capuzzo, Ester, *Dall'Austria all'Italia: aspetti istituzionali e problemi normativi nella storia di una frontiera*, Quaderni di Clio 10 (Roma: La fenice, 1996), 53–75.

¹⁷ Capuzzo, *Dal nesso asburgico*, 237–242.

¹⁸ Tänapäeval Split Horvaatias. (Toim.)

Dalmaatsia elanikud horvaatide endi nimetatud ametnikke tunnustamast, sest rahvusvahelist kokkulepet Dalmaatsia tuleviku kohta ei olnud veel sõlmitud. Nagu näha, oli olukord Dalmaatsias ajal, kui admiral Millo nimetati kohalikuks kuberneriks, väga komplitseeritud.

Itaalia okupeeritud Dalmaatsia osas hakkasid itaallased end vabana tundma, kuid slaavlastel olid ärritatud – Horvaatia ja Sloveenia olid saanud autonoomia ning slaavlastel tahtsid võimu üle võtta ka itaaliakeelsetes või kakskeelsetes Dalmaatsia piirkondades, keeldudes allumast okupatsioonivõimudele. Dalmaatsia selles osas, mis ei olnud Itaalia armee okupatsiooni all, kukutas Serbia armee koos Antandi riikide väiksemate üksustega, mis enamasti koosnesid kohalikes sadamates seisvate Antandi riikide sõjalaevade meeskonnaliikmetest, osa Jugoslaavia komiteedest, sest ametlikult olid need alad Antandi okupatsiooni all. Itaalia üksused saadeti ainult Càttarosse,¹⁹ kus need vaid mõneks kuuks liitusid Antandi üksustega. Novembri keskel kuulutasid slaavlastel Dalmaatsia Serbia poolt annekteerituks ja nõudsid, et tsiviilametnikud annaksid vande Serbia kuningale. Spalato, Ragusa²⁰ ja Càttaro itaaliakeelsetele kodanikele tähendas see suuri probleeme ja neid hakati ähvardama.

Kuid pöördugem tagasi sõjaväelise okupatsiooni juurde.

Dalmaatsiasse saabunud admiral Millo teadis juba, et temale alluvad väed on väikesed, koosnedes Savona jalaväebrigaadist ning mõnesajast karabinjeerist ja Itaalia tolliameti tollivalvurist,²¹ lisaks kaks pataljoni mereväelasi. Need üksused pidid valvama 220 km pikkust vaherahuga kehtestatud piiri ning 6500 km² suurust ebaühtlaselt liigendatud territooriumi, mis koosnes saartest, mägedest ja tasandikest, kus olid viletsad või olematud teed ning kus elas laialipillutatult umbes 150 000 inimest, kellest osa ei olnud Itaalia okupatsiooni üle sugugi rõõmsad.

Eialgu saadeti sõjalaevade meeskonnad väikeste rühmadena tugevduseks maaväe garnisonidele, mis paiknesid sadamates ning mandriosa

---

¹⁹ Tänapäeval Kotor Montenegros. (*Toim.*)

²⁰ Tänapäeval Dubrovnik Horvaatias. (*Toim.*)

²¹ *Reali Carabinieri* oli ja on ka tänapäeval Itaalia sõjaväepolitsei, millel on ka tsiviilpolitsei ülesanded, samal ajal kui *Regia Guardia di Finanza* oli ja on tolliamet, majandus- ja maksundusküsimuste spetsialiseerunud politseiüksus.

ja saarte tähtsamates linnades. 26. novembril kirjutas admiral Millo ülemjuhatusesele ja palus enda käsutusse diviisistaabi koos kolme jalaväebrigaadi, ratsarügemendi, nelja mägisuurtükipatarei ja soomusautode rühmaga ning täiendust karabinjeeridele ja tollivalvuritele, samuti raudteepioneeride üksust, kes juhiks ronge. 30. novembril saigi 24. diviis koos Taranto ja Gaeta jalaväebrigaadide ning väiksemate üksustega korralduse asuda teele Veneetsias Dalmaatsia poole. Nad saabusid Sebenicosse²² 8. detsembril. Samal ajal tuli Albaaniast Dalmaatsiasse Barletta jalaväebrigaadi 138. jalaväerügement. Detsembri lõpus palus Millo lisavägesid, kuid sai juurde ainult kolm rügementi. Ta lootis saada oma alluvusse ka õhuväeüksuse ning andis 1919. aasta märtsis korralduse alustada maandumisraja ehitamist Zemonicos²³ Zarast ida pool.

1919. aasta mais tuli lisatäiendus I armeekorpuse 66. diviisist – umbes tuhat Bari jalaväebrigaadi meest. Need aga saadeti koju juba 1919. aasta septembris ja seega jäi ainult 24. diviis.

Okupatsiooniväele tegid muret Itaalia uue valitsuse 1919. aastal antud korraldus vähendada sõjaväe isikkoosseisu, et kärpida sõjalisi kulutusi, aga ka pidevad teated Serbia armee või horvaatide maakaitseväge²⁴ võimalikest rünnakutest, viimased tahtsid survestada itaallasi eriti seetõttu, et diplomaatilised läbirääkimised Pariisi rahukongressil ei jõudnud tulemusteni. Sõjaväe isikkoosseisu vähendamine kahandas Itaalia armee tegutsemisvõimet just sel ajal, kui okupeeritud aladel oleks olnud vajalik suurem sõjaline kohalolek.

Veel enam, 1919. ja 1920. aastal tabasid kogu Euroopat, sealhulgas Itaaliat, kommunistide korraldatud ülestõusud ning sotsiaalsed ja poliitilised protestimeeleavaldused. Itaalias tõusis 1919. aasta septembris üles rühm ohvitseri tuntud luuletaja Gabriele d'Annunzio²⁵ juhtimisel

---

²² Tänapäeval Šibenik Horvaatias (*Toim.*)

²³ Tänapäeval Zemunik Donji Horvaatias, mille lähedal on Zadar-Zemuniki lennuväli. (*Toim.*)

²⁴ Paolo Alatri, Nitti, *D'Annunzio e la questione adriatica (1919–1920)*, I fatti e le idee 18 (Milano: Feltrinelli, 1959), 49, 92–93.

²⁵ Gabriele d'Annunzio (1863, Pescara – 1938, Gardone Riviera) oli oma aja kuulsaim ja tunnustatuim Itaalia luuletaja ja kirjanik. Ta võitles ratsaväeohvitserina I maailmasõjas ning tegi kaasa mitu kuulsat mereväe- ja lennuväeoperatsiooni.

ja okupeeris Fiume²⁶ sadama Aadria mere kirderannikul. Hoolimata sellest, et enamiku Fiume elanikest moodustasid itaallased, ei okupeerinud Itaalia linna, sest seda ei näinud ette Londoni leping. Fiume okupeerisid hiljem rahvusvahelised üksused, mille koosseisu kuulusid ka Itaalia sõdurid. Peagi aga tekkisid probleemid ja algasid kokkupõrked itaallastest elanike ning Serbia ja Prantsuse üksuste vahel, kes toetasid Fiume väikest horvaadi kogukonda. Pärast veriseid kokkupõrkeid ja Pariisi rahukonverentsi teravaid diskussioone viidi Itaalia sõdurid Fiumest ära. Rühm Itaalia nooremohvitseri aga otsustas kokkuleppel kohaliku itaalia komiteega linna vabastada, mida toetas aktiivselt d'Annunzio, kellest sai Fiumes varsti välja kuulutatud Carnaro Itaalia regentkonna (*Reggenza Italiana del Carnaro*, Kvarneri lahe järgi, mille kaldal see asus) juht. Aktsiooni mõistsid hukka nii teised riigid kui ka Itaalia ja sellest tekkis suur poliitiline probleem Itaalias, mis jagas avaliku arvamuse d'Annunzio poolt ja vastu.

Kõik need asjaolud mõjutasid tugevasti poliitilist elu Dalmaatsias, mille elanikud jälgisid ärevalt rahukonverentsi Prantsusmaal, kus USA president Wilson ja Prantsusmaa esindajad olid vastu Itaalia soovile annekteerida Dalmaatsia (ja Fiume).²⁷

1919. aasta oktoobris, umbes kuu aega pärast d'Annunzio sisenemist Fiumesse valmistati seoses jätkuvate diplomaatiliste läbirääkimistega Dalmaatsia Jugoslaaviale loovutamise üle ette plaane Dalmaatsiast lahkumiseks. See võis osutuda keeruliseks, silmas pidades nii elanikke kui ka osa Itaalia sõjaväelasi. Veel enam, oli võimalik, et rahutusi toetavad ka d'Annunzio üksused Fiumes. Ja just see juhtuski 14. novembril 1919, kui ekspeditsiooniüksus d'Annunzio enda juhtimisel jõudis Zarassee. Admiral Millo suutis d'Annunzio irregulaarväe siiski maha rahustada ja oma käsule allutada ning tõsisemaid tagajärgi sellel aktsioonil ei olnud. Kuid Itaalia võimud Roomas ei mõistnud Millot ja süüdistasid teda sõjaväe

²⁶ Tänapäeval Rijeka Horvaatias (*Toim.*)

²⁷ Prantsusmaa vastuseisust Itaaliale sel perioodil on kirjutanud Itaalia ajaloolane Paolo Alatri oma eespool viidatud raamatus, tsiteerides René Albrecht-Carriéd: „... 1919. a juulis smugeldati suur kogus relvi Prantsusmaalt Jugoslaaviasse ja teistesse Balkani riikidesse, kasutades selleks Itaalia raudteed.“ Alatri, *Nitti, d'Annunzio e la questione adriatica*, 33.

aukoodeksi rikkumises – nad kahtlustasid, et Millo toetas tegelikult d’Annunziot.

Lõuna-Dalmaatsiat okupeerisid Càttaros dislotseerunud 137. Barletta jalaväerügement ja Antivaris²⁸ paiknenud 1. jalaväerügement, mis kuulusid Antandi Montenegro okupatsiooniväe koosseisu. Càttaro okupeeriti 23. detsembril 1919. aastal ja see oli osa liitlaste plaanist võtta oma kontrolli alla Bocche di Càttaro²⁹, et tagada Austria-Ungari mereväelt rekvireeritud sõjavarustuse turvalisus – Kotor oli üks Austria-Ungari tähtsamaid mereväebaase.

Barletta jalaväebrigaadi ülem kindral Demetrio Carbone oli ühtlasi liitlasvägede juhataja Montenegros ja ootas lisajõude teistest Antandi riikidest. Horvaadid ja serblased protesteerisid ägedalt, sest nemadki olid liikumas Montenegrosse, kus olukord oli segane, ning liitlasvägede kohalolek takistas neil Montenegrot okupeerida. Jugoslaavlaste algatatud rahutused kandsid eesmärki iseseisva kuningriigi moodustamiseks Nje-goši dünastia valitsuse all ja selle liitmiseks Serbia-Horvaatia-Sloveenia kuningriigiga.

Tabel 1. Itaalia üksused Dalmaatsias

Aeg	Isikkoosseis
15. mai 1919	24 000
1. juuli 1919	29 000 ³⁰
Sügis 1919	Umbes 15 000
27. detsember 1919	12 293
2. märts 1920	Umbes 15 000 ³¹
3. juuni 1920	Umbes 12 000 ³²

²⁸ Tänapäeval Bar Montenegros. (*Toim.*)

²⁹ Tänapäeval Kotori laht. (*Toim.*)

³⁰ Giorgio Rochat, *L'esercito italiano da Vittorio Veneto a Mussolini (1919–1925)*, Storia e società 4 (Bari: Laterza, 1967), 48.

³¹ *Ibid.*, 179.

³² *Ibid.*, 181.

Dalmaatsia okupeerimise kogumaksumus Itaaliale tõusis 1920. aasta veebruariks 115,5 miljoni Itaalia liirini.³³ Teisalt maksis Albaania okupeerimine, sealhulgas I maailmasõja aeg, kokku 1385 miljonit liiri, mis tähendab, et Dalmaatsia okupatsioon maksis keskmiselt 5,5 miljonit, Albaania okupeerimine aga 14,5 miljonit liiri kuus.³⁴

Peale probleemide, mis olid seotud piirkonna kaitse tagamisega serblaste ja horvaatide võimalike rünnakute vastu, pidi admiral Millo korraldama ka tsiviilasju ning kaitsma kohalikke itaallasi slaavlaste vägivalla eest, eriti väljaspool okupeeritud territooriumi. Tsiviilvalitsust korraldas *Ufficio Affari Civili* (tsiviilasjade amet), mida juhtis *cavaliere* Aldo Ricci³⁵, kes saabus Dalmaatsiasse 30. novembril 1918. Tema amet arendas tänu sõjaväelisele toetusele kogu piirkonna tsiviilsektorit ning majanduslikku ja ühiskondlikku elu.³⁶

Järk-järgult tõrjus admiral Millo Jugoslaavia rahvuskomiteed haldusvõimu teostamiselt kõrvale. See ei olnud lihtne, sest paljud Zaras asuva kohaliku omavalitsuse kõrgemad ametnikud toetasid slaavlaste ja omavalitsus teostas oma võimu kogu Dalmaatsias vaatamata sellele, kas üks või teine paik oli Itaalia valitsuse all või mitte. Kõik tsiviilametnikud säilitasid oma ametikoha,³⁷ välja arvatud need, kes otsustasid Itaalia võimu all olevalt territooriumilt lahkuda. Seda toetasid Horvaatia võimud,

³³ See on umbes 129 miljonit eurot – 1920. aasta Itaalia liir vastas 2015. aastal umbes 1,12 eurole.

³⁴ Rochat, 179–180; andmed on pärit teosest *Relazioni della Commissione parlamentare d'inchiesta per le spese di guerra: 6 febbraio 1923*, 1 (Roma: Tip. della Camera dei deputati, 1923), 562.

³⁵ Sündis Altamuras 1878. aastal, lahkus Dalmaatsias 1921. aasta aprillis. Nagu paljud teisedki Itaalia sõdurid ja ametnikud, abiellus ta Dalmaatsias kohaliku tütarlapsena võttes naiseks Maria Dinfico. Hiljem sai temast kuninglik prefekt. Ta lõpetas oma karjääri Itaalia senaatorina ja 1943. aasta suvel, pärast Mussolini tagandamist, sai siseministriks.

³⁶ Vt Bruno Crevato-Selvaggi, „La situazione amministrativa nella Dalmazia occupata. Esempi postali,“ – *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, Collana monografica 4, vol. XXIV – N.S. XIII (Roma: Società dalmata di storia patria, 2002), 157–196.

³⁷ Admiral Millo kirjutas 23. juunil 1920 mereväeministrile ja sõjaministrile, uute provintside keskbüroole (*Ufficio Centrale Nuove Provincie*) ja kuningliku mereväe staabiülemale, kurtes, et kohtus oli „ohtlik hulk kompromiteerivaid dokumente. Enamik selle kohtu ametnikke kuulus Jugoslaavia parteisse, nagu ka provintsinõukogu ametnikud ...“ Sõjalaevastiku Ajaloo Arhiiv (*Archivio Storico Marina Militare*, ASMM), Fondo cronologico, b. 1765.

kes moodustasid alates 1919. aasta algusest Spalatos Zara valitsusega paralleelse provintsivalitsuse, et anda inimestele võimalus mitte alluda administratsioonile Zaras ja itaallastele.

Millo andis Dalmaatsia itaallastele ja nende parteile sõnavabaduse ja poliitilise tegutsemise vabaduse, kuid tegelik võim jäi sõjaväevõimudele, kes püüdsid võita ka slaavlaste sümpaatiat, jagades toiduaineid ja põllumajandusinventari. Itaallaste teine tähtis tegevusvaldkond oli miinitõrje. Austerlaste paigaldatud miinid olid rannikumeres senini alles ja ohustasid nii tsiviil- kui ka sõjalaevade meresõitu. Merekaubandus ja kalapüük oli tsiviilelanike levinuim tegevusala, mistõttu miinid olid suurim takistus tavapärase elu juurde tagasipöördumisele. Kuninglik laevastik tegi miinijahtijate flotillile ülesandeks tegutseda vastavalt täpsetele plaanidele kogu Itaalia kontrolli all oleval alal ja ka väljaspool seda,³⁸ Antivarist kuni Giuppana³⁹ saareni Ragusa lähedal. Oma okupatsioonitsoonis, eriti Kotori lahes, prantslased sedasama ei teinud.⁴⁰

Majanduselu toetati otseselt: näiteks 1919. aasta jaanuaris, kui Dalmaatsia majandus vajab tugevat toetust, ostsid Itaalia võimud veini 135-lt Sebenico veinitootjalt.⁴¹

See oli osa pragmaatilisest poliitikast, mille eesmärk oli saavutada elanike vähemalt passiivne konsensus okupatsioonivõimudega. Slaavlaste poliitilisi liikumisi ei keelatud ära. Neid suunati austama teistsuguseid ideid, seadusi ja avalikku korda. Jugoslaavlaste rahulolematuse itaallaste valitsetud Dalmaatsias vähenes aegamisi, ka sellepärast, et kohalikel horvaadi intellektuaalidel ei olnud reaalselt kontakti elanikega ja nad hakkasid mõistma, et Serbia-Horvaatia-Sloveenia kuningriigi arengusuund oli kõike muud kui horvaatidele soodus. 1919. aastal hakati horvaatide poliitilisi liikumisi mõningal määral taga kiusama ning katoliku kirikut õigeusu kiriku huvides kõrvale tõrjuma; peale selle anti Belgradist märku, et korraldusi, et suhteid itaallastega tuleks parandada.

---

³⁸ ASMM, fondo cronologico, b.1515, sf. *Dragaggio in Dalmazia*.

³⁹ Tänapäeval Šipani Horvaatias. (*Toim.*)

⁴⁰ *Ibid.*, sõjalaevastiku staabiülema kiri, 28. oktoober 1920.

⁴¹ Millo kiri 15. jaanuarist 1919 ja järgnevad mereväeministeeriumi toimikud, ASMM, fondo cronologico, b. 1765.

Põhja-Dalmaatsias ületas sõjaline okupatsioon Arbe ja Cherso saarel⁴² Londoni lepinguga kokkulepitud piirid. Kohalikud itaallased tundsid end Horvaatia kodanike ähvarduste tõttu otseselt ohustatuna ja palusid abi. Pola mereväebaasi ülem Admiral Umberto Cagni⁴³ saatis nende kaitseks sõdureid.

Planka neemest lõuna pool, Traùs⁴⁴, Spalatos, Ragusas ja Càttaros oli olukord teistsugune.

Dalmaatsia suurim linn Spalato oli möödunud kümnenditel läbi teinud kiire tööstusliku arengu, mis oli sinna meelitanud palju inimesi Bosniast ja Hertsegoviinast. Need olid horvaadid ja Türgi võimude tagakiusamise tõttu 19. sajandil väga rahvuslikult, aga ka Itaalia-vastaselt meelestatud. Veel enam, ka enamik Itaalia-vastaseid horvaate Itaalia võimu all olevast Dalmaatsiast tuli Spalatosse. Niisiis toimusid linnas sageli meelevaldused nii tuhandete kohalike itaallaste vastu, kes pidid otsima varju oma kodudes ja klubides, kui ka Dalmaatsiat okupeerivate Itaalia sõjaväevõimude vastu. Oldi arvamusel, et pärast Austria kokkuvarisemist on igaühel vabadus avaldada meelt vastavalt oma rahvuslikele tunnetele. Niisiis, kui 9. novembril 1918 sisenesid sadamasse kaks Prantsuse laeva, panid Spalato itaallased oma akendele Itaalia lipud ja kogunesid sadamasse, et tervitada Itaalia liitlasriigi sõjaväelasi. Nende suurimaks üllatuseks reageeris Spalato rahvuskaart karmide abinõudega. Rahvuskaartlased tungisid majadesse, lüües mõnikord isegi ukсед eest, et võtta maha Itaalia lipud, mille nad seejärel linna peaväljakul ära põletasid. Varem Austria-Ungari mereväkke kuulunud laeva kapten liitus jugoslaavlastega ja ähvardas pommitada mereäärseid maju, kui neilt Itaalia lippe maha ei võeta. See oli korduvate vägivaldaaktide algus Spalato itaallaste vastu – rünnati nende kauplusi, nende klubisid ja kõiki, kes tänaval itaalia keeles rääkisid. Spalato võimud, peljates Antandi riikide võimalikku reaktsiooni, esitasid oma vabandused. Samal ajal aga üritasid nad veenda itaallaste kogukonna

⁴² Tänapäeval Rab ja Cres Horvaatias. (*Toim.*)

⁴³ Umberto Cagni (1863–1932) oli varem tuntuks saanud polaaruurijana, kes tegi 1900. aasta kevadel katse jõuda Franz Josephi maa põhjapoolseimalt, Prints Rudolfi saarelt põhjanabale, jõudes poolusele lähemale kui tema eelkäijad: põhjalaiusele 81°46'. (*Toim.*)

⁴⁴ Tänapäeval vastavalt Planjka ja Trogir Horvaatias. (*Toim.*)

juhte, et need deklareeriksid avalikult oma ustavust ja tunnustust Jugoslaavia riigile. Loomulikult said nad eitava vastuse.

18. novembril 1918 nõuti kõigilt riigiametnikelt truudusvannet Serbia kuningale. Itaallased keeldusid, sest ei olnud sõlmitud rahvusvahelist kokkulepet Dalmaatsia tuleviku kohta. Kuni detsembrini kaotasid aga kõik need, kes olid keeldunud, oma ametikoha ja palga. See oli ränk hoop itaalia kogukonnale, mis koosnes enamasti ametnikest, õpetajatest ja kohtunikest.

1919. aasta alguseks oli „Spalato küsimusest“ saanud Dalmaatsia itaallaste ja neid toetavate poliitiliste parteide peamine probleem. Sel ajal soovitati ka laiendada Itaalia vägede okupatsiooni all olevat territooriumi, kuid Itaalia poliitikutel jäi puudu vaprust, et lasta sõjaväelastel seda teha, sest nad pelgasid võimalikke kokkupõrkeid serblastega. Pärast paljusid teateid itaallaste ahistamisest otsustas admiral Rizzo saata Spalatosse kuningliku laevastiku sõjalaevad – algul Riboty ja hiljem ka Puglia –, et tugevdada linna itaallaste julgeolekut. Riboty oli ühtlasi admiral Ugo Rombo, Antandi riikide Aadria laevastikukomisjoni (*Comitato degli ammiragli per l'Adriatico*) esimehe peakorter. Komisjoni ülesandeks oli menetleda ja hallata Antandi riikide taotlusi endise Austria-Ungari sõjaväe ja mereväe varustusele.

Sõjalaevade kohalolek näis lepitavat Spalato elanikke, kuigi aeg-ajalt, näiteks 1919. aasta 12. jaanuaril ning 24. ja 25. veebruaril, puhkes itaallaste vastane vägivald uuesti.

Rahulikumatel aegadel oletasid mõned Itaalia võimuesindajad, et suur osa Spalato elanikest võiks leppida Itaalia anneksiooniga, pidades silmas hirmu, mida tunti uue Jugoslaavia riigi ees, kus domineerisid serblased, kelle võim horvaatidele ei meeldinud. Näiteks Spalato väike juudi kogukond oli Itaalia suhtes nii hästi meelestatud, et ajaleht Jadran avaldas 24. aprillil 1919 artikli, milles süüdistati juudi kogukonna mõnda liiget ja selle esimeest Altarasi selles, et nad saavad itaallastega hästi läbi, kohtuvad Itaalia ohvitseridega ja käivad itaalia klubides.

Vägivald puhkes taas 1919. aasta septembris. Nagu öeldud, sisenes d'Annunzio 12. septembril Fiumesse. Tema retk oli Dalmaatsias eeskujuks teistele samasugustele: käputäis Traù lähedal asunud Itaalia ohvitseri,

keda kihutas tagant üks sealsete itaallaste liidreid, krahv Nino (Giovanni Antonio) Fanfogna, okupeerisid ööl vastu 23. septembrit kahesaja sõduriga Traù. Uudis jõudis Spalatosse hommikul. Sekkuda kavatsesid nii Serbia kui ka Antandi üksused, mida juhtisid prantslased, kuid admiral Millo suutis sekkumist venitada ja kutsus itaalia löögimehed enne öö saabumist Traüst ära. Seejärel arreteerisid Jugoslaavia võimud hulga itaallasi nii Traüs kui ka Spalatos. Paljud Dalmaatsia itaallased põgenesid, et vältida vangistamist. Vandaalide rühmad said mitme päeva jooksul rüüstata itaallaste omandit Traüs, Riviera delle Castellas⁴⁵ ja Spalatos.

Sellest hetkest alates hakkas Spalatos kasvama vägivald itaallaste vastu. Näiteks 1. novembril 1919 rünnati Neresis Brazza saarel⁴⁶ asuvat klubi Unione Dalmata, ehkki ilma suuremate purustusteta. Pärast järgmist kokkupõrget 27. jaanuaril 1920⁴⁷ toimus kõige tõsisem episood 11. juulil, kui Spalato sadamakail tappis rahvas Itaalia sõjalaeva Puglia komandöri korvetikapten Tommaso Gulli ja itaallasest inseneri Aldo Rossi. Loomulikult tõi see kaasa reaktsiooni paljudes Itaalia linnades. Triestes olid rahutused, mille käigus põletati maha ühele sloveenile kuulunud hotell. Rahutused olid ka Spalatos ja selle ümbruses ning purustati, rüüstati ja peksti, kuid see ei peatanud slaavlaste natsionalistlikku ja solvavat meediakampaaniat Dalmaatsia itaallaste vastu.

Väiksemaid rahutusi ja vägivalda itaallaste vastu oli ka Ragusas ja Càttaros. 1919. aasta augustis ähvardati Dulcigno⁴⁸ Itaalia garnisoni ülemat relvaga, samal ajal kui lähedal asuvas Antivari linnas sai Itaalia sõdur vigastada, kui rünnati raudteed.

Kogu see plahvatusohtlik olukord oli nii samal ajal Ida-Aadria piirkonna tuleviku üle peetavate diskussioonide põhjus kui ka tagajärg. Üks pool, itaallased, tahtsid, et Itaalia annekteeriks kogu Venezia Giulia ja Dalmaatsia. Teine pool, slaavlased (sloveenid ja horvaadid), aga soovisid, et kogu kuni Tagliamento jõeni ulatuv piirkond (mida nad kavatsesid

---

⁴⁵ Tänapäeval Kaštel – rannikuausulad Trogiri ja Spliti vahel. (*Toim.*)

⁴⁶ Tänapäeval Nerežišća Brači saarel Horvaatias. (*Toim.*)

⁴⁷ Alatri, 427.

⁴⁸ Tänapäeval Ulcinj Montenegros. (*Toim.*)

hakata nimetama Benecijaks ehk Veneetsia Slaaviaks) liidetakse Serbia-Horvaatia-Sloveenia kuningriigiga.

Slaavlased, keda toetas Belgradi valitsus, jäid oma positsioonidele kindlaks. Itaalia valitsus toetas Dalmaatsia itaallasi põhimõtteliselt kuni 1919. aasta keskpaigani. 1919. aasta suvel astus peaminister Vittorio Emanuele Orlando tagasi ja uue valitsuse juht Francesco Saverio Nitti nimetas välisministriks Tommaso Tittoni, endise suursaadiku Pariisis, ning asjad muutusid. USA president Wilson oli välja kuulutanud oma 14 punkti ja lükkas otsustavalt tagasi Aadria mere idaranniku, eriti Dalmaatsia itaallaste soovid, sest ta oli veendunud, et piirkond peab saama uue Jugoslaavia riigi osaks.⁴⁹ Oma ideede elluviimiseks avaldas Wilson survet Itaalia valitsusele, ähvardades katkestada sõe ja teravilja tarnimise, mida Itaalia hädasti vajas. Versailles' rahukonverents ei suutnud saavutada kokkulepet Itaalia ja Jugoslaavia seisukohtade vahel ning otsustas Dalmaatsia ja Venezia Giulia küsimuse lahendamise edasi lükata ning jätta see Itaalia ja Serbia-Horvaatia-Sloveenia kuningriigi tulevaste omavaheliste kokkulepete lahendamisele. Kõnelused algasid 1919. aasta mais Pallanza linnas Itaalias, kuid neid ei saanud edu ja kokkulepe lükkus muudkui edasi.

Probleemi lahendamiseks valmistati ette hulk projekte. Üks neist oli kogu Dalmaatsia loovutamine Serbia-Horvaatia-Sloveenia kuningriigile koos teatud garantiidega Dalmaatsia itaallastele. Teine plaan oli mõne vabalinna loomine Rahvasteliidu kontrolli all.⁵⁰ Kolmas projekt nägi ette, et Itaalia annekteerib Zara linna ja suurema või väiksema ala selle ümber ning mõned saared. Ei aktsepteeritud Dalmaatsia itaallaste soovi, et Itaalia annekteeriks kogu Dalmaatsia koos Spalatoga. Sel ajal olid Itaaliale nii nõrgad valitsused, et need vahetusid mõne kuu tagant ega näidanud üles huvi Dalmaatsia tuleviku vastu. Peaminister Nitti oli ennekõike väga mures riigieelarve äärmiselt kehva olukorra ja USA diktaadi pärast, mistõttu ta alahindas Dalmaatsia olukorra tõsidust ja sealseid Itaalia huve ega hoolinud sellest, mida talle rääkisid mõned Dalmaatsias asuvad

---

⁴⁹ On arvatud, et Wilsoni jäiga positsiooni taga oli horvaatide mõjuvõimas lobitöö, nende hulka kuulus ka tema ihuarst.

⁵⁰ Niisugune lahendus leiti Danzigi probleemile.

prominentsed väejuhid, nagu näiteks admiral Millo ja kindral Pietro Badoglio 1919. aasta oktoobris.⁵¹

1920. aasta teisel poolel olid Dalmaatsia itaallased suures mures, nagu admiral Millo Roomas Itaalia poliitilistele ja sõjaväelistele võimukandjatele rõhutas ja ette heitis. Mõned Dalmaatsia itaallased tahtsid, et Itaalia annekteeriks kogu Dalmaatsia, samal ajal kui Zara linnavõimud oleksid *ultima ratio*'na leppinud ka ainult linnamüüri sees oleva ala annekteerimisega. Dalmaatsia itaallaste aktivistid kohtusid 10. oktoobril 1920 Sebenicos, formaalselt kui rühm veterane, keda juhtis doktor Maurizio Mandel⁵², kuid nad ei otsustanud midagi ette võtta.

Itaalias oli Dalmaatsia küsimus oluline ainult mõnele erakonnale: Rahvuslikule Parteile (keda ebaselgel moel toetas ka äsja loodud fašistlik partei) ja ka vabamüürlastele. Peale selle tahtis kuninglik laevastik liita Dalmaatsia Itaaliaga, et julgustada Aadria merd, samas kui Itaalia armee arvates oli Dalmaatsiat võimatu kaitsta Balkanilt lähtuva rünnaku eest.

Jugoslaavia sisemine olukord oli samuti keeruline. Jugoslaavlased, kes tahtsid üles ehitada „kõigi lõunaslaavlaste Jugoslaavia kodumaa“, pörkusid visale vastupanule enamasti Horvaatias ja Montenegros. Viimases õnnestus neil jõuga takistada kuningas Nikola tagasipöördumist pagulusest ja kuningriigi taastamist.⁵³ Nagu öeldud, ähvardati Montenegros asuvat Itaalia väekontingenti, mis oli seal vastavalt rahvusvahelistele kokkulepetele Montenegro sisemise julgeoleku tagamiseks, ja itaallased olid sunnitud samuti lahkuma. Horvaatias tugevnes vaenulikkus liidu vastu Serbiaga nii rahvuslikel kui ka usulistel põhjustel ja ka Sloveenias ei olnud rahulik.⁵⁴ Jugoslaavia politsei korraldas ennetavaid vahistamisi, et välis-tada vastupanukatsed eos,⁵⁵ ning palju inimesi mõisteti süüdi ja hukati.⁵⁶ Okupeeritud Dalmaatsias hakkasid mõned kõrgetel ametikohtadel olevad horvaadi ametiisikud mõtlema teatud koostöö võimaluse üle

---

⁵¹ Alatri, 283–284.

⁵² ASMM, fondo cronologico, b. 1537.

⁵³ Giuseppe de Bajza, *La questione montenegrina* (Budapest: Casa editrice Franklin, 1928).

⁵⁴ Maaväe kindralstaabi 1. osakonna aruanne, 23. märts 1920, ASMM, b. 1515, fasc. Dalmatia.

⁵⁵ Sõjalaeva Puglia komandöri raport Spalatost, 14. august 1920, ASMM, fondo cronologico, b. 1537.

⁵⁶ Sõjalaeva Puglia komandöri raport, 1. november 1919, ASMM, fondo cronologico, b. 1537.

horvaatide ja itaallaste vahel, et moodustada autonoomne piirkond eesmärgiga vältida Serbia võimu alla sattumist.⁵⁷ Peale selle tegi olukorra veel keerulisemaks sel ajal suuremas osas Euroopas aktiveerunud sotsialistide ja kommunistide tegevus.

1920. aasta keskel oli olukord segane ja äkki puhkesid kuuldused võimalikust sõjast Itaalia ja Jugoslaavia vahel.⁵⁸ Juuni esimesel dekaadil vähendas Itaalia sõjaministerium oma jõude Dalmaatsias, saatis laiali palju üksusi ning jättis sinna ainult Savona jalaväebrigaadi.⁵⁹ Vaid mõni päev hiljem kirjutas sõjaminister peaministrile ning oma kolleegidele, mereväeministrile ja välisministrile. Ta pelgas võimalikku sõda Jugoslaaviaga, kes oli välja kuulutanud mobilisatsiooni Bosnias ja Dalmaatsias. Kuningliku laevastiku staabiülem ja mereväeministerium pidasid kirjavahetust selle üle, mida ette võtta sõja puhul Jugoslaaviaga, räägiti laevastiku tugevdamisest ning Aadria mere blokeerimisest. Samal ajal esitas Itaalia sõjaväeluure (*Ufficio ITO*)⁶⁰ oma perioodilise olukorraülevaate nr 12⁶¹, mis võttis kokku Jugoslaavia sõjalise olukorra 1920. aasta 5. juuni seisuga. Selle tulemusena otsustas admiral Millo kui Itaalia laevastiku juhataja Dalmaatsias tugevdada kuninglikku laevastikku.⁶²

Rapallo läbirääkimised

Läbirääkimised Jugoslaaviaga algasid uuesti ja kestsid kuni 12. novembrini, kui Itaalias Rapallos kirjutati alla kokkuleppele. Leping kehtestas riikidevahelise piiri ja riikidevahelised suhted. Dalmaatsias sai Itaalia ainult Zara linna koos ümbritsevate külade ning kauge ja üksildase Lägosta saarega.⁶³

---

⁵⁷ Millo telegramm mereväeministrile, 28. detsember 1919, ASMM, fondo cronologico, b. 1537.

⁵⁸ ASMM, fondo cronologico, b. 1515, Fasc, *Precauzioni circa possibilità attacco degli Jugoslavi*.

⁵⁹ ASMM, Fondo cronologico, b. 2410.

⁶⁰ *Informazioni alle truppe operanti* (it k ~ teated tegevväele), s.o luureosakond.

⁶¹ ASMM, fondo cronologico, b. 2410.

⁶² ASMM, fondo cronologico, 1515 e b. 1765.

⁶³ Ei ole päris selge, miks valiti lõpuks just Lägosta saar, mis oli kõige väiksem ja kõige vaesem ning kus elas vähe itaallasi. Fregatikapten Fabrizio Ruspoli 1. märtsil 1920 Londonis kirjutatud

Zarast sai Itaalia kuningriigi väikseim provints nii elanike arvult (18 324) kui ka territooriumilt (110 km²). Linn moodustas veidi alla poole provintsi territooriumist, mis oli täielikult ümbritsetud Jugoslaavia aladega, ilma väljapääsuta avamerele ja peaaegu ilma tagamaata. Nii olid otsustanud Zara elanikud, kes lõpuks nõustusid jääma itaallasteks isegi ainult oma linna müüride vahel, et vältida sattumist Jugoslaavia võimu alla. Sellise halva tulemuse peapõhjuseks oli aga krahv Carlo Sforza illusioon. Sforza, Giovanni Giolitti valitsuse välisminister ja delegatsiooni juht Rapallos, arvas ekslikult, et Dalmaatsia loovutamine Jugoslaaviale teeb viimasest Itaalia sõbra, samal ajal kui Zarast saab rannapea Balkanile sisenemiseks – vajalik kaubalinn, mis aitaks sõlmida head suhted Itaalia ja Balkani maade vahel.

Rapallo leping ei meeldinud ei itaallastele ega slaavlastele. Fiumes, mille oli okupeerinud d'Annunzio, ei saavutatud ei kokkulepet ega kompromissi. Niisiis ründas Itaalia armee kindral Enrico Caviglia juhtimisel Fiumet, et sundida d'Annunzio vägesid linnast lahkuma. Fiumet tulistati jõulude ajal suurtükkidest ja seda hakati hiljem nimetama veristeks jõuludeks (*Natale di sangue*). 53 inimest sai surma ja 207 haavata, samuti kahjustati hooneid,⁶⁴ kuid sõjavägi saavutas tulemuse: vastupanu lõpetati ja d'Annunzio nõustus linnast lahkuma, lubades sündida Fiume vabariigil,⁶⁵ nagu nägi ette Rapallo leping.

Vägivalda ja ülestõusu kardeti samuti Zaras ja veel üldisemalt Dalmaatsias, kuid midagi ei juhtunud. Eelnenud kuudel tehti plaane d'Annunzio liikumise laiendamiseks Dalmaatsiasse või vähemalt millegi samasuguse moodustamiseks seal. Luuletaja oli aga väsinud ja heitis seetõttu kõik projektid kõrvale. Sellest hoolimata oli Itaalia valitsus vägagi mures. Kiiresti vahetati välja Dalmaatsia okupatsioonivägede juhtkond. Esimesena kaotas ametikoha admiral Millo. Ametlikult tagandati ta oma

---

memorandumis öeldakse, et Lägosta valiti sellepärast, et selle lahes oli võimalik baseeruda „... hävitajatel, allveelaevadel ja vesilennukitel“ (ASMM, Archivio di base). Seeга on võimalik, et otsus lähtus kuninglikult laevastikult.

⁶⁴ Antonella Ercolani, *Da Fiume a Rijeka: profilo storico-politico dal 1918 al 1947* (Soveria Mannelli (Catanzaro): Rubettino, 2007), 114–115.

⁶⁵ Öieti Fiume Vaba Riik – 1920–1924 eksisteerinud sõltumatu territoorium (58 km²), mis koosnes Fiume (tänapäeva Rijeka) linna ümbrusest. Jagati 1924. aastal Itaalia ja Jugoslaavia vahel. Fiume liideti Jugoslaaviaga pärast II maailmasõda. (*Toim.*)

palvel,⁶⁶ suure füüsilise ja psühholoogilise stressi tõttu, mille olid põhjustanud d'Annunzio rünnakud ja mõnede Dalmaatsia itaallaste pöördumine tema vastu, sest ta ei võtnud selget Rapallo lepingu vastast seisukohta. Kuid teda hakati Itaalia valitsuses pidama ka mõneti ebausaldusväärseks pärast seda, kui ta oli 15. novembril Arbe saare lähedal kohtunud d'Annunzioga, et veenda viimast mitte alustama sõjategevust Dalmaatsias Rapallo lepingu rakendamise vastu.

Peaminister Giolitti palus kuningas Vittorio Emanuele III kirjutada admiral Millole kiri ja meenutada talle tema kohustusi ja lojaalsust. Ilmselt võttis lojaalne ja vapper sõdur Millo seda solvanguna ja on võimalik, et hoopis see oli tema stressi põhjuseks. Tema järgnevat ametlikku kirjavahetust lugedes on aga näha, et tema tegevus Dalmaatsia kubernerina ei olnud mõjutatud kuninga kirjast.

Sõjaväeluure *Ufficio ITO* ülem Dalmaatsias kolonel Attilio Vigevano⁶⁷ oli teistsugusel seisukohal, nagu ka kindral Alfredo Taranto, Dalmaatsias asuva Itaalia maaväekontingendi juhataja. Mõlemad teatasid oma seisukoha ka Rooma. Vigevano kirjutas 14. detsembril nii sõjaministeeriumile kui ka mereväeministeeriumile, et „... peapõhjuseks on Millo ja mõne tema abilise psühholoogiline draama, mille on tekitanud moraalselt jätkusuutmatu olukord, kus tuleb võidelda nii mineviku kui ka iseendaga“.⁶⁸ Niisiis nimetas valitsus ametisse uue Zara ja okupeeritud Dalmaatsia tsiviilvoliniku (*Commissario Civile per Zara e la Dalmazia occupata*) Bonfanti Linarese, teatades sellest Millole telegrammiga.

⁶⁶ Luciano Monzali, *Italiani di Dalmazia: 1914–1924*, Biblioteca di Nuova storia contemporanea 25 (Firenze: Le lettere, 2007), 241–242.

⁶⁷ *Ibid.*, 237–239; Attilio Vigevano aruanne sõjaministrile ja mereväeministri kabinetile, 11. detsember 1920, ASMM, Fondo cronologico, b. 1557.

⁶⁸ Telegrammi koopia, lisatud peaministri peasekretäri mereväeministrile saadetud kirjale 18. detsembril 1920, milles öeldakse: *Ringrazio del tuo leale telegramma e della patriottica opera. Comprendo opportunità di sostituzione proporrò domattina al Consiglio dei Ministri nomina di un Commissario Civile come nella Venezia Giulia, dando al Generale Taranto il comando militare. Come Commissario Civile proporrò comm. Bonfanti-Linares ora Prefetto di Udine persona molto intelligente ed energica. Appena avvenuta deliberazione Consiglio dei Ministri presenterò deliberazione alla firma di Sua Maestà e ti telegraferò. Cordiali saluti PRESIDENTE CONSIGLIO MINISTRI GIOLITTI.* ASMM, Fondo cronologico, b. 1557.

Uus volinik saabus Zarasse 21. detsembril ja Millo lahkus samal õhtul.⁶⁹

22. detsembril tegid Bonfanti Linares ja kindral avalduse. Jõulise aktsiooniga lämmatati kahe Zaras olnud d'Annunzio leegionäride üksuse vastupanu.⁷⁰ Itaallased, kes elasid väljaspool Zarat (ja kogu ülejäänud okupeeritud Dalmaatsias), pidid pärast esimest reaktsiooni novembri alguses kurvalt olukorraga leppima, osalt ka mõne päeva Zaras ja Sebenicos viibinud Itaalia valitsusdelegatsiooni tegevuse tõttu. Delegatsiooni kuulusid Guglielmo Marconi ja kindral Giuseppe Garibaldi II, *Risorgimento* kangelase pojapoeg.

Pettunud olid ka slaavlaste, eriti horvaadid ja sloveenid. Pärast aastakümnetepikkust võitlust itaallaste vastu tahtsid nad liita ka Zara ja Venezia Giulia Serbia-Horvaatia-Sloveenia kuningriigiga. Heitlused ajakirjanduses, eriti Spalatos, olid verised. Ajalehtede teatel tuli Rapallo lepingu järgmist aastapäeva tähistada juba leinapäevana.⁷¹ Veel enam, korraldati Zara tugev boikoteerimine, mis takistas kohalikku kaubandust, isegi hoolimata asjaolust, et see mõjus ka slaavlastele, ja kuni 1921. aasta sügiseni takistati isegi Zaras trükitava ajalehe müüki.⁷² Vägivald itaallaste vastu ja nende surveamine ei lõppenud. Näiteks 1921. aasta juulis avaldas Spalato ajaleht Novo Doba artikli, milles süüdistati karmilt nelja inimest, kes olid rääkinud ühes baaris itaalia keelt.⁷³

26. oktoobril takistati Itaalia mereväe madruseid ja ohvitseri teenistusest vabal ajal maale minemast. 26. detsembril 1921 rünnati eelmiste

⁶⁹ Millo telegramm, 21. detsember 1920, 15.00, ASMM, fondo cronologico, b. 1557. Järgnevatel päevadel lahkusid ka Millo lähimad abilised – needsamad, kelle väljavahetamist nõudis kolonel Vigevano. Esimesena lahkus 24. detsembril Millo staabiülem mereväekapten (*capitano di vascello*) Bucci.

⁷⁰ Itaalia sõdurid täitsid alati legitiimsete võimude korraldusi hoolimata sellest, kui põlastusväärsed need korraldused ka olid. Sel korral „kompenseeriti“ allumine rahalise tasu ja märkusega teenistuslehel, ASMM, Fondo cronologico, b. 2404, sf. A.

⁷¹ Luureristleja Riboty komandör, 2. detsember 1921, ASMM, Archivio di base, B, letter n. 2897.

⁷² ASMM, Archivio di base; vt ka „B. Giorgetta Bonfiglio Dose,“ – Rita Tolomeo et al, *Per Rita Tolomeo, scritti di amici: sulla Dalmazia e l'Europa centro-orientale* 1, Studi e Testi fasc. XVII (Roma: Società Dalmata di Storia Patria – La Musa Talia, 2013).

⁷³ Ärakiri luureristleja Riboty komandöri raportist horvaadi ajakirjanduse kohta, 11. juuli 1921, ASMM, Archivio di base, b. 2405.

nädalate ähvarduste jätkuna Itaalia hävitaja Riboty nelja ohvitseri, kui nad istusid kahe kohaliku itaallasega kohvikus. Sebenicos, mille itaallased olid juba loovutanud, pilluti 11. juulil kividega rühma maha jäänud itaallasi, kelle hulgas oli ka Itaalia konsul Rocco, kes oli linnast lahkumas, ja keegi isegi tulistas neid. Jõululaupäeval rünnati mitut Itaalia sõdurit. Nad põgenesid sõjalaevale Audace, kuid jõuk, mis koosnes Jugoslaavia sõduritest ja meremeestest, avas laeva pihta tule.⁷⁴ Itaalia konsul De Angelis küsis Roomast abi ja kohale saadeti luureristleja (*esploratore*) Mirabello.

Itaalia hüvastijätt

Itaalia alustas Dalmaatsia Jugoslaaviale loovutamist 1921. aasta jaanuaris, kuid sõjaväevõimud olid taandumist plaaninud juba alates 1919. aastast. Neil päevil rändas välja enamik Dalmaatsia itaallastest,⁷⁵ kes elasid aladel, mis nüüd Jugoslaaviale loovutati.⁷⁶ Peale selle saadeti hulk Itaalia ametnikke Zarast kuningriigi teistesse piirkondadesse, sest nad olid uue, palju väiksema territooriumi haldamiseks üleliigsed.

Rapallo leping jõustus pärast selle ratifitseerimist 2. veebruaril 1921. Moodustati kahepoolne komisjon ja nimetati selle liikmed. Dalmaatsia piiride küsimuses olid komisjoniliikmeteks senaatorid Francesco Salata ja Natale Krekich ning kindral Eugenio Barbarich. Itaalia valitsus andis korralduse, et Dalmaatsia üleandmine Jugoslaaviale peab toimuma piirkondade, nn tsoonide kaupa kolmes faasis. Esimene tsoon oli Sise-Dalmaatsia, mis ulatus kuni Zara ja Sebenico ringkonna piirideni. Teine tsoon oli Curzolane saar ja Sebenico ringkond ning kolmas tsoon oli see osa Zara ringkonnast, mis ei läinud Itaalia valdusse.

---

⁷⁴ Telegramm Sebenicost nr 58800, 26. detsember 1921, ASMM, Archivio di base, b. 2405.

⁷⁵ Lepingu 7. ja 49. artikkel sätestasid Dalmaatsia itaallaste võimaluse jääda oma linnadesse ka Jugoslaavia võimu all, jätta alles oma Itaalia kodakondsuse ja jätkata oma senist tegevust või tööd. Tuhanded tegidki seda, kuid pidid läbi elama suuri raskusi.

⁷⁶ See oli Dalmaatsia itaallaste niinimetatud esimene väljarändamine – *primo esodo*. Ei ole uuritud, kui palju Dalmaatsia itaallasi lahkus pärast Jugoslaavia anneksiooni.

Bonfanti Linares kiitis plaani heaks väikeste muudatustega.⁷⁷ Tolle hetke suurim probleem oli nende itaallaste saatus, kes elasid aladel, mis läksid Jugoslaavia valdusse: Sebenico, Tenin, Dernis, Curzola, Lesina, Lissa, Pago, Arbe ja Veglia⁷⁸. Ei olnud lihtne paigutada ümber inimesi, kes ei tahtnud jääda Jugoslaavia võimu alla, tegelda nende varaga, korraldada nende elu Itaalias ning leida neile eluase ja töö, kuid samal ajal tagada ka nende inimeste turvalisus, kes leppisid Jugoslaavia võimu alla läinud Dalmaatsiasse jäämisega ja säilitasid oma Itaalia kodakondsuse. Viimaste jaoks avati konsulaarametid Sebenicos ja Curzolas. Lahkujad said rahalist tuge ja transpordi hinnasoodustusi ning neil aidati leida töökoht. Paljud inimesed asusid Polasse, lootes leida tööd sealsetel ellingutel. Eelkõige pidid inimesed aga leidma lahenduse probleemidele seoses oma kinnisvaraga – nad pidid selle müüma odava hinnaga mõne kuu jooksul või lihtsalt maha jätma.

Minister Sforza, keda survestas jugoslaavlaste pealekäimine, tahtis tööd kiirendada ja kahepoolne komisjon otsustas hakata territooriume üle andma 1. aprillist 1921, alustades Pago, Obbrovazzo, Chistagne,⁷⁹ Dernisi, Tenini ning Spalato ja Traù ringkonna Itaalia okupatsiooni all olnud osadega. Curzolane saared tuli loovutada esimese ja teise faasi vahel. Teise faasi algus kavandati 20. aprillile ja sellega tuli loovutada Sebenico, Scardona ja Bencovazzo⁸⁰ ringkond. Kolmas faas, mille käigus loovutati Zara ja Zaravecchia⁸¹ ringkond, pidi algama mai alguses. Ka Itaalia diplomaatiline esindaja Belgradis Manzoni toetas territooriumide Jugoslaaviale üleandmisega kiirustamist. Ta arvas, et nii on võimalik saavutada jugoslaavlaste mõistvat suhtumist, isegi kui fašistliku liikumise õhutatud sloveenidevastased aktsioonid Venezia Giulias hakkasid mõjutama suhteid Jugoslaaviaga.⁸² Niisiis otsustas Itaalia valitsus kiirendada teise tsooni Jugoslaaviale üleandmist ja alustada seda juba aprilli esimestel päevadel,

⁷⁷ Monzali, 256.

⁷⁸ Tänapäeval: Tenin – Knin, Dernis – Drniš, Lesina – Hvari saar, Pago – Pag ja Veglia – Krki saar. (*Toim.*)

⁷⁹ Tänapäeval Obrovac ja Kistanje Horvaatias.

⁸⁰ Tänapäeval Skradin ja Benkovac Horvaatias.

⁸¹ Tänapäeval Biograd na Moru Horvaatias.

⁸² *Ibid.*, 270–271.

tõugates Sebenico itaallased ja mitte ainult nemad sel viisil meelegeitlikku olukorda.

Sõjaväeülematel oli hulk probleeme seoses vahiteenistuse ja saate-meeskondade mehitamise ning kasarmute mahavõtmisega, sest sõdureid ei jätkunud, kuna valitsus oli andnud korralduse sõjaväe isikkoosseisu vähendada.⁸³

Neil päevil tekkis suur probleem ka Spalato itaallastest advokaatidel, kellelt Serbia-Horvaatia-Sloveenia valitsus nõudis truudusvannet juhul, kui nad tahtsid ka edaspidi kohtus kaitsjana esineda. Itaalia advokaadid, kellel vastavalt Rapallo lepingule oli õigus elada ja töötada Dalmaatsias ja säilitada Itaalia kodakondsus, loomulikult keeldusid. Jugoslaavia rahvuslased süüdistasid neid, et nad ei austa Serbia-Horvaatia-Sloveenia kuningriiki. Itaallastest advokaadid aga süüdistasid Itaalia valitsust ja Itaalia esindajat Belgradis, Manzoni, et need neid ei toeta. Igal juhul algas ka kolmanda tsooni teise osa üleandmine: 17. aprillil loovutati Lissa saar, 18. aprillil Curzola saar⁸⁴ ja 25. aprillil Veglia saar.

Kõik sujus probleemideta, kuid järgnenud päevadel korraldasid slaavlaste mõnes äsja Jugoslaaviale loovutatud linnas – Lesinas, Lissas, Veglias ja Arbes – Itaalia-vastaseid meeleavaldusi. Pärast lisakõnelusi Jugoslaavia valitsusega Fiume saatuse ja Veglias elavate itaallaste kaitsmise üle otsustas Itaalia valitsus evakueerida ka teise tsooni, muu hulgas sellepärast, et Manzoni teatas Belgradist, et jugoslaavlaste väitel jõustuvad kokkulepped alles pärast teise tsooni üleandmist.

Välisminister Sforza nõustus sellega ja andis käsu korraldada üleandmine 13.–25. juunini. 9. juunil aga otsustas ta alustada üleandmist 11. juunil, mis loomulikult ajas segadusse nii Dalmaatsia itaallased kui ka võimuorganid, kellel tuli nüüd ainult nelja päevaga laadida laevadele nii lahkuvad itaallased kui ka nende vara.

Dalmaatsia itaallased voolasid Itaaliasse järgnevate kuude jooksul. Itaalia kogukonnad hakkasid nõrgenema ja edaspidi nõrgendasid neid

---

⁸³ Kindral Taranto kiri ja telegramm mereväeministrile, 27. ja. 29. jaanuar 1920, ASMM, Archivio di base, b. 1573.

⁸⁴ Kuningliku hävitaja Carini komandöri raport, 19. aprill 1920, ASMM, Archivio di base, b. 1573.

omakorda Jugoslaavia võimude seatud tegevuspiirangud itaalia kogukondade liikmetele.

Ka Itaalia võimud süüdistasid Dalmaatsia itaallasi ülemäärases kompromissituses. Peaminister Giolitti, välisminister Sforza, konsul Spalatos Amadori ja diplomaatiline esindaja Belgradis Manzoni olid seisukohal, et kõige tähtsamad on head suhted Jugoslaaviaga, et lahendada Fiume küsimus, samal ajal kui Dalmaatsia itaallaste mured on väiksema tähtsusega, ja viimaseid süüdistati kui leppimatuid natsionaliste, kes ei hooli natsiooni kui terviku tegelikest vajadustest. Dalmaatsia itaallased omakorda otsisid toetust Roomast, kuid neid toetas ainult Rahvuslik Partei ja mõned vabamüürlaste rühmad, aga mitte vasakpoolsed, kes olid neid toetanud enne sõda.

Dalmaatsia loovutamine põhjustas väitluse parlamendis⁸⁵ ja Giolitti-Sforza valitsuse langemise. Selle asemele astus Ivanoe Bonomi valitsus, mis hakkas pooldama Dalmaatsia itaallaste toetamist ja võttis suhetes Jugoslaaviaga jäigema hoiaku. Õnnetuseks ründas väike fašistide rühm Stevo Mletičićit, Zara horvaadist kodanikku, kes oli kutsutud Spalatosse Dalmaatsia provintsi valitsuse juhiks, ja haavas teda. Kätemaksuks algas Spalatos uuesti Itaalia-vastane vägivald.⁸⁶ Samal ajal tuli Dalmaatsia itaallastel otsustada, kas asuda ümber Itaaliasse või jääda koju, kusjuures viimase valiku puhul tuli omakorda valida Itaalia või Jugoslaavia kodakondsuse vahel ning seejuures taluda ühelt poolt Itaalia valitsuse ja teiselt poolt horvaadi rahvuslaste ajalehtede survet.⁸⁷

Enne üleandmist otsustasid Itaaliasse ümber asuda vähesed Dalmaatsia itaallased, kuid pärast Jugoslaavia režiimi kehtestamist ja veendudes, et elu Dalmaatsias ei hakka olema kerge, otsustas lahkuda järjest rohkem itaallasi.⁸⁸

---

⁸⁵ Diskussioonide kohta Itaalia parlamendis vt Marina Cattaruzza, *L'Italia e la questione adriatica: dibattiti parlamentari e panorama internazionale (1918–1926)*, Dibattiti storici in Parlamento 4 (Bologna: Il Mulino, 2014).

⁸⁶ Monzali, 354.

⁸⁷ 1927. aasta rahvaloenduse järgi oli Jugoslaavia Dalmaatsias 6802 Itaalia kodanikku, kellest üle poole elas Spalatos. Monzali, 363.

⁸⁸ Monzali, 277–279.

Kuninglik laevastik moodustas poolleiolevate küsimuste lahendamiseks hulga likvideerimiskomisjone (*ufficio stralcio*) ja koondas need kõik 1921. aasta juunis Zarasse, ühtlasi vähendades nende personali.⁸⁹ Kuninglik armee vähendas samuti oma koosseise Dalmaatsias ja moodustas haldusküsimuste korraldamiseks sõjaväeringkonna (*distretto militare*) jaoskonna; ka karabinjeerid ja tolliamet vähendasid oma isikkoosseisu.

10. juulil 1921 saatis peaminister Bonomi kõigile ministritele kirja, milles teatas, et olukord on normaliseerunud ja edasised probleemid seoses Dalmaatsiaga tuleb suunata lahendamiseks välisministrile. See näib olevat viimane ametlik dokument, mis puudutas Itaalia I maailmasõja järgset okupatsiooni Dalmaatsias.

Uute provintside keskbüroo (*Ufficio Centrale per le Nuove Provincie*), mis kuulus peaministri büroo koosseisu, jätkas tegutsemist ainult Zara, Venezia Giulia ja Venezia Tridentina küsimuste lahendamiseks ning suleti 1922. aasta sügisel fašistliku partei survele.

Loomulikult jälgisid parlament ja valitsus ka edaspidi Dalmaatsia probleemi. 1922. aasta kevadel pidas Luigi Facta valitsus kõnelusi Jugoslaaviaga, mille tulemusena sõlmiti niinimetatud Santa Margherita kokkulepped, mille parlamendile kinnitamiseks esitas juba Mussolini. Peaminister Benito Mussolini loovutas 3. märtsil 1923 Serbia-Horvaatia-Sloveenia kuningriigile viimase osa Zara maakonnast.⁹⁰

Nii lõppes Dalmaatsia kui ühtse piirkonna ajalugu, milles itaallastel oli oluline osa.

Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio

---

⁸⁹ Kiri mereväeministeeriumile, 25. juuni 1921, ASMM, Archivio di base, b. 2405. sf. *Ordinamento Servizi Zara*.

⁹⁰ Zara ajaloo kohta pärast 1922. aastat vt Gastone Coeni artiklit „Zara tra le due guerre“ ja Rita Tolomeo artiklit „Dal Governatorato al Portofranco. Gli anni difficili dell'economia zaratina“ kogumikus *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, Collana monografica 4, vol. XXIV – N.S. XIII, 127–156.

Bibliografia

Arhiiv

Sõjalaevastiku Ajaloo Arhiiv (*Archivio Storico Marina Militare*, ASMM)

Archivio di base

Fondo cronologico

Kirjandus

Alatri, Paolo. *Nitti, D'Annunzio e la questione adriatica (1919–1920)*, I fatti e le idee 18. Milano: Feltrinelli, 1959.

Bajza, Giuseppe de. *La questione montenegrina*. Budapest: Casa editrice Franklin, 1928.

Capuzzo, Ester. „In vista dell'annessione. I pieni poteri e la legislazione di guerra,“ – Capuzzo, Ester, *Dall'Austria all'Italia: aspetti istituzionali e problemi normativi nella storia di una frontiera*, Quaderni di Clio 10, 53–75. Roma: La fenice, 1996.

Capuzzo, Ester. *Dal nesso asburgico alla sovranità italiana: legislazione e amministrazione a Trento e Trieste (1918–1928)*. Milano: Giuffrè, 1992.

Cattaruzza, Marina. *L'Italia e la questione adriatica: dibattiti parlamentari e panorama internazionale (1918–1926)*, Dibattiti storici in Parlamento 4. Bologna: Il Mulino, 2014.

Coen, Gastone. „Zara tra le due guerre,“ – *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, Collana monografica 4, vol. XXIV – N.S. XIII. Roma: Società dalmata di storia patria, 2002.

Crevato-Selvaggi, Bruno. „La situazione amministrativa nella Dalmazia occupata. Esempi postali,“ – *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, Collana monografica 4, vol. XXIV – N.S. XIII, 157–196. Roma: Società dalmata di storia patria, 2002.

Ercolani, Antonella. *Da Fiume a Rijeka: profilo storico-politico dal 1918 al 1947*. Soveria Mannelli (Catanaro): Rubettino, 2007.

Ivetic, Egidio. *Un confine nel Mediterraneo: l'Adriatico orientale tra Italia e Slavia (1300–1900)*. Roma: Viella, 2014.

Le Occupazioni adriatiche. Roma: Ufficio del capo di stato maggiore della R. Marina, 1932.

Monzali, Luciano de. *Italiani di Dalmazia: 1914–1924*, Biblioteca di Nuova storia contemporanea 25. Firenze: Le lettere, 2007.

- Relazioni della Commissione parlamentare d'inchiesta per le spese di guerra: 6 febbraio 1923*, 1. Roma: Tip. della Camera dei deputati, 1923.
- Rochat, Giorgio. *L'esercito italiano da Vittorio Veneto a Mussolini (1919–1925)*, Storia e società 4. Bari: Laterza, 1967.
- Zara nel cinquantenario della redenzione: 4 novembre 1918–1968*. Ancona: Libero Comune di Zara in esilio, 1969.
- Tolomeo, Rita. „Dal Governatorato al Portofranco. Gli anni difficili dell'economia zaratina,“ – *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, Collana monografica 4, vol. XXIV – N.S. XIII, 127–156. Roma: Società dalmata di storia patria, 2002.
- Tolomeo, Rita, Guida, Francesco, Crevato-Selvaggi, Bruno, Capuzzo, Ester. *Per Rita Tolomeo, scritti di amici: sulla Dalmazia e l'Europa centro-orientale* 1, Studi e Testi fasc. XVII. Roma: Società Dalmata di Storia Patria – La Musa Talia, 2013.

Italian military occupation in Dalmatia in 1918–1921: the fate of a former part of the Austro-Hungarian Empire

Carlo Cetto Cipriani

The inhabitants of the cities and islands of the Dalmatian coast were the successors of the citizens and subjects of the Roman Empire and later the Republic of Venice, who spoke Italian. After these regions were transferred to Austro-Hungarian possession, the number of southern Slavs, particularly Croats started to rapidly grow on the coast of Dalmatia. The increase in the influence of the Slavs was also supported by the Austro-Hungarian government, seeing them as a counterweight to a strengthening Italy. Conflicts between Italians and Slavs became more frequent. After the end of WWI and the collapse of the Austro-Hungarian Empire, the coast of Dalmatia was transferred into the occupation of Italian forces. However, Italy was struggling with internal conflicts and economic difficulties and did not have the strength to merge these areas. In addition, the majority of the Triple Entente countries supported the creation of a strong Yugoslavia (Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes). In November 1920, an agreement was concluded between Italy and Yugoslavia, under which only the city of Zara and its surroundings and the island of Lågosta were left to Italy. Fiume was given the status of a free state and was joined with Italy in 1924. The Italian units and institutions and many Italians were evacuated from Dalmatia by the end of 1921.

Keywords: World War I, Italian front, Paris Peace Conference, Italian internal politics 1918–1922, Gabriele d’Annunzio, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia), Italian Navy